

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS

Oravec Imrével

Tizenhárom évesen érte meg 1956-ot. Milyen szerepe van az átélt élményeknek az életében, műveiben?

Amit írok, része a magyar valóságnak. Szajlán is magyar a valóság, meg Budapesten is. Mint író számára, mint öreg férfi számára, mint apa számára. Mindent innen meríték. Egy tüdővérzést nem tudnék leírni, ha nem lett volna tüdővérzésem. A gyerekkorom olyan volt, mint egy átlag parasztyereké. Jóllehet az én szüleim nem parasztemberek voltak. Apám gépkocsivezető volt, eljárt dolgozni, anyám pedig csupán polgárságból lecsúszott parasztasszony, mert az apja, az én nagyapám erdész volt. Akkoriban az polgári egzisztenciának számított. De ugyanúgy éltünk, mint bármelyik szomszédunk, azzal a különbséggel, hogy nekünk csak öt hold földünk volt, és azt vagy mással műveltettük, vagy anyám meg én végeztük a munkát, ami a kézimunkát illeti. Szántatni mással kellett. Amikor aratás volt, apám kivett két hét szabadságot, vagy tíz napot, és akkor learattunk. Akkoriban egy falusi gyereket tíz éves korában befogtak. Én is napszámba jártam minden nyáron, akkor is és később is. Mikor arattunk, én szedtem a markot, anyám meg kötötte a kévét. Az iskola, mint utóbb kiderült, szörnyű rossz, gyenge volt. 1956-ban teljesen benne voltam, részt vettem a Tanácsházán az iratok kihordásában, elégetésében, tizenhárom évesen, és lehet, hogy sajnós olyasmit is elégettünk, ami most nekem nagyon jó lenne a munkámhoz. Nem valószínű ugyan, hogy megvoltak a tizenkilencedik századból az önkormányzati jegyzőkönyvek, de lehetséges. Mi akkoriban szerencsétlen módon elkezdtünk építkezni azon a részén a falunak, ami ma Új-Szajla, mert nem volt kertünk az ó-faluban. 1956-ban bontottuk el a régi házunkat, és így építkeztünk odaát. Ahogyan ezt meg is írtam már: közben ott laktunk az istállóból leválasztott kis részben, pokróc volt az ajtó, fejünk fölött a szénapadlás, és nem volt stukatúr, és hát a réseken át, ha valamelyik tyúk felment és kapart, akkor bizony hullott lefelé a törek. Emlékszem, nekem úgy kezdődött ötvenhat, hogy korán, talán még mielőtt felkeltem volna — és néha korán keltem, szinte apámmal egy időben, aki akkor a közeli, lángosi laktanyába járt ki civil alkalmazottként dolgozni, gyalog, az erdőn át — szóval, akkor megint hullott rám a törek. A laktanya hat kilométerre volt, apám ment télen-nyáron, hóban-fagyban, korán kelt, és az volt a rossz szokása — akkor még nem tudtam, hogy rossz —, hogy indulás előtt hallgatta a rádiót. Én tehát arra ébredtem, hogy időnként dörög az ég, mert a háttérben lőttek, de akkor még nem tudtam, hogy lőnek. Aztán kiderült.

Nem találkoztam olyan emberrel, aki ne örült volna a forradalomnak, mert borzalmas állapotok voltak a magyar falvakban, terrorizálták az embereket, és mindenből be kellett szolgáltatni, elképesztő módon, öt hold föld után is. Nem vághattuk ki az udvaron az akácfaunkat

engedély nélkül, nem ölhattunk disznót engedély nélkül, és főleg be kellett adni bizonyos mennyiségű húst, zsírt, terményt. Ezt mi mind azonosítottuk az úgynevezett szocializmussal. Arra emlékszem még, hogy amikor elkezdett esni az eső, nagy sár lett, jöttek a tűzoltók, mert valaki felgyújtott egy kazlat, és a tűzoltóknak már nem vörös csillag volt a sapkájukon, hanem kokárda. Nemzetőrség alakult, és idős emberek a vállukon vadászpuskával járőröztek, de még ezt megelőzően mi elhatároztuk, nem is tudom, kivel, hogy bemegyünk a Tanácsházára, betörünk, és az adóíveket kihozzuk. Azokban volt az, hogy mivel tartozunk, mik a beszolgáltatási hátralékaink. Az volt az ellenség, az adó, az volt az állam, a rendszer. Ez olyan lehetett, mint annak idején a takácsok géprombolása. Nálunk ez úgy jelent meg, hogy az adóíveket kell megsemmisíteni, nem a gépeket — mondjuk, ezzel kisebb kárt okoztunk. Arra emlékszem, hogy sötétedett, amikor elkezdtük. Be akartunk menni, belopakodni. Ez az egyik családtól elvett ház volt, ott létesítették a Tanácsházát, ott volt a hivatal. Este volt, minden zárva, és kiderült, hogy lakattal volt lezárva az ajtó. Volt nálunk egy csavarhúzó, kitaláltuk, hogy az ablakon megyünk be. De ahhoz be kellett törni, és annak hangja lesz. Úgy törtük be aztán, mivel nagyon közel van a templom, meg a harangláb, hogy megszólalt az esti harangszó és az a zaj lefedte ezt a kis zajt. Betörtük a csavarhúzóval, de mielőtt még bármit csináltunk volna, emberek jelentek meg, felnőttek, jöttek, kinyitották az ajtót és elkezdtek kihordani az iratokat a Tanácsháza elé, és mi is csatlakoztunk hozzájuk. Volt ott egy kis tér, ott elkezdtek mindent égetni. Aztán persze jött a többi, követtük az eseményeket a rádióban, fantasztikus dolgok történtek, örültünk, hogy milyen jó lesz. Apámat, aki garázsmeister volt annál a honvéd alakulatnál, egy nap autóval hozták haza a kiskatonák, nem tudom, már miért. Utána kirúgták, és a forradalom leverése után egy darabig csak segédmunkásként dolgozhatott, máshol.

Hogy került gimnáziumba és mi történt Önnel ezekben az években?

Szajlán, az általános iskolában osztatlan tanítás folyt. Később nagyon sokat fizettem ezért, mert mindent a gimnáziumban kellett megtanulnom, vagy legalábbis ott próbáltam pótolni. 1957-ben vagyunk, még nem nagyon hevertem ki 1956-ot, mert borzasztóan megviselt érzelmileg a dolog, és ez is közrejátszott abban, hogy nem volt elképzelésem arról, mit is csinálok majd. 1957. szeptember 2-án még nem lehetett tudni, hogy mi lesz velem, és akkor jött a bérma-keresztapám, aki egyébként egy nagyon különleges ember volt, és megfogott, bevitt Egerbe. Hogy miért pont a Gárdonyiba, nem tudom, és miért pont a reáلتagozatra, azt sem. Talán úgy gondolta, az egy megfogható dolog, és a humán tagozat, az egy marhaság. Azóta is, vagyis akkor nem, de később aztán bántam, mert a németen kívül semmi nem ment. Egerben kezdtem tehát a Gárdonyiban, ahol akkor az volt az első gimnáziumi évfolyam, addig tanítóképzőként működött. Tehát teljesen a véletlenen múlt, hogy végül is gimnáziumba kerültem, mert apámat nem nagyon érdekelt, mi lesz velem, legalábbis én utólag így gondolom. Ez az egész egy katasztrófa volt. Egyrészt be kellett járni Egerbe, hajnali négykor kel-

lett kelni, egy tizennégy éves gyereknek. Este hétkor kerültem haza minden nap. Ráadásul borzasztó hitvány állapotban voltam egészségi szempontból. Valószínűleg így lettem tbc-s, nem bírtam ezt a strapát. Lehet, hogy a betegségbe menekültem ez elől a megpróbáltatás elől. Nem készültem az órákra, addig sem jutottam el, hogy készülni kell. Csak azt éreztem, hogy én semmit sem tudok, hogy buta vagyok. Nem tudtam, hogy ez azért van, mert hiányoztak az alapok, olyasmiket kértek tőlem számon, amiket én sosem tanultam. Úgyhogy borzalmasan leszakadtam. A német volt az egyetlen kivétel, amiben valamiért jó voltam. A többi tantárggyal nem boldogultam, még a magyarral, az irodalommal sem. És rossz tanáraink is voltak. Ott volt például az orosz tanár, egy középkorú nő. Mi, akik faluról jöttünk, korábban nem tanultunk orosz, így ott külön orosz óránk volt. Sohasem felejttem el, borzalmas dolog volt, hogy folyamatosan le-büdös-parasztozott bennünket az óráin. A falhoz vagdosta a székeket, ha nem tudtunk valamit. Én nagyon sokáig nem is tudtam, hogy ez egy másik nyelv. Azt hittem, egyszerűen csak át kell írni a magyar szavakat cirill betűkkel. Milyen tanár lehetett ez? Mindig mondta, hogy ő úriasszony, mi meg бүдös parasztok vagyunk. Úgyhogy nekem Eger trauma volt, bele is betegedtem, mindjárt 1957 végén. Valami fertőzést kaptam, lépfertőzést, vagy mit. Otthon kellett maradnom, aztán kórházban is kezeltek. Később vizes mellhártyagyulladásom lett, kiderült, hogy tele van vízzel a tüdőm. Akkor megint nem jártam iskolába. Szanatóriumba utaltak, de hónapokig várni kellett, amíg sorra kerülök. Anyám rendszeresen hordozott Pétervásárára, röntgenre. Busz se volt még, vagy nagyon ritkán. Jártak viszont a munkásbuszok, a „fakaruszok”, bódés teherautók. Olyanokra kéredeztek fel mindig, azok vittek, hoztak bennünket. Így ment 1958 húsvétig. Akkor tüdővérzésem is lett. De ettől sem gyorsult fel semmi. Azt hittem, hogy végem van. Egyébként Szajlán úgy ítélték meg, és máshol is faluhelyen, hogy aki tüdőbajos, annak vége van. Attól kezdve azzal a kérdéssel éltem, hogy most életben maradok-e, vagy nem maradok életben. Faggattam a sorsot, kést dobáltam fába, hogy ha beleáll, akkor túlélem, ha nem áll bele, akkor nem. Ezt meg is írtam az *Ondrok gödrében* egyébként: van abban egy tbc-s gyerek, ugyanezt csinálja. 1958 májusában aztán végre megjött a szanatóriumi beutaló, és Pestre kerültem, a Szabadsághegyre. Ez fordulópont volt az életemben. Újrakezdtam a gimnáziumot, a szanatóriumnak volt egy gimnáziumi osztálya, ahol kiderült, hogy nem is vagyok olyan hülye, és jeles lettem. Ezt egy félév alatt értem el, nyilván a kedvezőbb körülményeknek köszönhetően. Úgyhogy félév után jöttem vissza Egerbe folytatni, de sajnos megint leromlottam. Nem voltam olyan rossz most már, de ott továbbra se ment igazán. Már nem voltam bejáró. Kollégiumban laktam, de nem leltem benne örömet. Ez a rendszer legvadabb időszaka volt. A kommunista igazgató mindenhol ellenforradalmárokat keresett. Egerben is volt ellenállás, közé is lőttek a tüntetőknek. A Dobóban például fegyvereket találtak az egyik katedra alatt, elég az hozzá, hogy ez a pasas rettenetes volt, ráadásul még

szadista is. Nekem, az én megviselt fizikumommal nem lett volna szabad ott laknom. Állandóan hajszolt bennünket. Föl kellett kelni télen ötkor, és kimenni az udvarra tornázni. Később kiderült, hogy ő is ex-tbc-s, és tudnia kellett volna, hogy egy ex-tbc-s gyerekek mit szabad és mit nem. Úgyhogy visszaestem-e vagy sem, de egyre rosszabbul éreztem magam. A városi tüdőgondozóban azt mondtam, hogy szeretnék visszakerülni a Szabadsághegyre. Azt felelték, hogy rendben, majd megpróbálják elintézni. De nem oda küldtek, hanem Szentgotthárdra, a szentgotthárdi iskolaszánatóriumba. Mert volt ott valaki, akit nem is ismertem, de szintén Gárdonyis volt, és ő azt mondta, hogy szeretné, ha engem oda küldenének. Egy hónap mátraházai kerülővel, ahol felnőtt szánatóriumban voltam, odakerültem. Hegyi levegő ugyan nem volt, és a szánatórium tőszomszédságában egy ipari üzem, a kaszagyár működött, de később kiderült, hogy nem olyan rossz hely ez, sőt, inkább más szempontból jó, mert megint magamhoz tértem. Az egyik legjobb lettem az osztályban. Ott érettségiztem végül is. A család közben, persze, mindig hiányzott. Kivált, hogy nem látogattak. Anyám jött csak el a ballagásra a végén. Ott született meg az agyamban az a gondolat, hogy nekem tovább kell tanulnom, előtte nem is mertem ilyenre gondolni, el sem tudtam képzelni, hogy én valaha leérettségizem. Nagyon jó lettem magyarból, németből meg a legjobb. Lehet, hogy az is közrejátszott ebben, hogy elterjedt rólam, hogy német vagyok, mert jó volt a kiejtésem, és én nem tiltakoztam ellene, hanem igyekeztem megfelelni a feltételezésnek, meg szerettem is a nyelvet. Így lett aztán a német–magyar szak, az egyetem, meg Debrecen. Igaz, ott megint csak szembekerültem azzal, hogy én mindent egy iskolafokozattal később tanulok meg. A magyar helyesírást például, amelyet a gimiben kellett volna legkésőbb, ott sajátítottam el, akkor, amikor már nyelvészetet tanultam.

Hogy kerül közben, ezek után képbé az írás? Hol és hogyan sikerült áttörnie a nyelv írányába?

Szentgotthárdon először csak tréfából kezdtem írogatni, versparódiákat. Mátraházán is teleírtam egy füzetet versekkel, de nem is tudtam, hogy verseket írok. Szentgotthárdon kezdtem el aztán később komolyan is foglalkozni irodalommal, írni, és sokat olvasni. De nem gondoltam, hogy író leszek. Aztán Debrecenben az egyetemen sem hagytam abba. Nem közöltem sehol. Debrecenben találkoztam Bata Imrével. Ez volt 1962-ben. Ő büntetésben volt, mint ex-ötvenhatos, a könyvtárba számúzták, a lenti, a nem nyilvános részébe a könyvtárnak. Nem tudom, mit csinált ott, folyton cédulafiókók voltak előtte. Tetszett neki, amit csinálok, mert irodalmárok közül neki mutattam meg a verseimet először, és tegezhettem is őt. Tizenöt évvel idősebb volt, életemben nem tegeztem idősebb embert. Akkor ővele rendszeresen találkoztam, biztatott, de publikáláshoz nem segíthetett, mert ő is „fekete bárány” volt. Akkor már másfajta verseket írtam, s a régieket, amelyeket aztán fel sem vettem az első kötetembe, meg se mutattam neki. Bár hamarosan megjelent egy közülük a megyei lapban, a Hajdú-bihari Naplóban, és azután valamikor 1963-ban még egy az Alföldben.

Máshol nem akartak közölni sehol, később aztán ebben a két orgánumban sem nagyon, se a régieket, se az újakat. Erre aztán egy időre le is mondtam a publikálásról. Attól fogva csak magamnak írtam, de Bata Imrének továbbra is megmutattam. Írtam, de nem akartam feltétlenül költő lenni. A kitartásban az is közrejátszott, hogy bátortást kaptam Imrétől és még valakitől, egy zsidó költőtől, Paul Celantól. Őt fedeztem fel magamnak. Megragadott az a mód, ahogy írt. A töredezettség, a közvetlen életnek, az úgynevezett valóságnak a kiszűrése, desztillálása, ami később zsákutcába vitte őt is, meg a költészetét is. De akkor én még nem tudtam, hogy ez ilyen kockázattal jár. Fordítottam is őt, magamnak. Közben teltek az évek, és végeztem. Sehol sem kaptam a képesítesemnek megfelelő állást. 1967-ben abban a hitben jöttem Pestre, hogy itt majd sikerül. Tévedtem. Próbaidőre felvettek a FÖMO-hoz, a fővárosi moziüzemi vállalathoz. Ott moziüzemvezető gyakornok voltam, a MASPED-nél, egy szállítmányozási cégnél pedig speditőr-gyakornok. Egy egész év múlt el így, aztán 1968 végén volt egy rövid nevelőtanárságom, ami egy borzalmas mélypont volt. Szörnyű módon bántak a kollégák a gyerekekkel a Vendel utcai nevelőotthonban, Ferencvárosban, és nekem hozzájuk kellett volna igazodnom. A végén még napközis tanár is voltam egy budafoki általános iskolában, és utána abbahagytam az egészet. Először azt hittem, hogy azért nem dogozhatok középiskolai tanárként, mert nincs állandó lakhelyem a városban, állandó lakhelyem meg azért nincs, mert nincs állásom. Később aztán megértettem, hogy nem ezért, de hogy miért is, az csak évekkel később derült ki, amikor összefutottam az egyetem egykori KISZ-titkárával és eldicsekedett vele, hogy ők tettek keresztbe azzal, hogy politikailag megbízhatatlannak minősítettek. És amikor értetlenkedtem, hogy hisz akkor már nem is voltam KISZ-tag, kiléptem, azt mondta nevetve: hát aztán.

Próbáltam megélni abból, hogy fordítok, de nem verset, mert abból nem lehetett volna, és különben sem volt kiadói megbízásom, hanem újságcikket a *Budapester Rundschau*-nak. Aztán, számomra is érthetetlen módon, az Európa Kiadó igazgatója, Domokos János felvett maga mellé kiadói titkárnak. Volt már kapcsolatam a kiadóval. Német nyelvű könyveket lektoráltam nekik, és tűrhetően is fizettek érte. Az igazgató furcsa ember volt, és furcsaságába az is belefért, hogy felvett engem kiadói titkárnak. Nem tudta, és én sem tudtam, hogy erre alkalmatlan vagyok. Ott voltam egy fél évig. Egyébként rendes volt, amikor megvált tőlem, elintézte, hogy vegyenek fel a *Budapester Rundschau*-hoz gyakornoknak. Adhatott volna lektori állást is, elvégre külsőként bizonyítottam, hogy alkalmas lennék rá, és volt is státusza, ahogy akkor mondták, de azt protekcióval más germanista kapta. A német nyelvű hetilaphoz viszont én nem mentem el, mert volt ott egy velejéig romlott szerkesztő, akinek nem akartam a csicskása lenni. Így jobb híján óraadó lettem a TIT-ben, ami nem volt egyszerű, mert nem lehetett csak úgy elkezdenem németet tanítani. Nem volt elég a diploma, kellett még egy ajánlás is Debrecenből, az egyetemtől, amelyet a tanszék becsületére

legyen mondva, megkaptam. Aztán magánórákat is adtam, és ezzel telt el másfél évtized. Az volt a szerencsém, hogy német volt a másik szakom, különben felkopott volna az állam. Egyszer majdnem leadtam, hogy átnyereljek finnre, de hála Istennek, meggondoltam magam. 1978-ban pár hónapig szerződéssel kritikuskodhattam a *Film, Színház, Muzsikánál*, de rendes állásom 1982-ben lett először életemben. 1982-től 1994-ig az *Élet és Irodalomnál* vezettem többek közt a versrovatot. Bata Imre főszerkesztő lett, és ő vitt be oda. Pedig a lap nem is közölt addig, vagy mintha lehozták volna egy versemet 1975-ben, de ebben nem vagyok biztos. Tehát az irodalomhoz nemigen kerültem közelebb, de fizetést kaptam, havonta egy fix összeget, és hetente csak egyszer kellett bemenni, és ez óriási dolog volt. Időm nagy részét írásnak szentelhettem, és a családomnak, mert akkor már az is volt.

Mi a jelentőségük az idegen nyelveknek az irodalom és önmaga felé vezető útján?

Hát, főként az, hogy hozzájuttat egy másik irodalomhoz, kultúrához. Annak idején a német révén figyelemmel kísérhettem, szinte naprakészen, hogy mi van a német költészetben, oly módon, hogy német folyóiratokat, újságokat olvastam. Debrecenben, az egyetemi könyvtárban Bata Imre hozzájuttatott a tiltott orgánumokhoz is, így a *Neue Zürcher Zeitung*hoz, az *Akzente*hez, a *Merkur*hoz, a *Kürbiskern*hez, amelyek nem voltak kitéve a nagy olvasóteremben, hanem csak a kutatószobában voltak hozzáférhetőek. Az idegen nyelvvel úgy van, mint minden nyelvvel, olvas az ember rajta, beszél, és az élete részévé válik, éppúgy, mint azok a helyek, ahol megfordul, hosszabb-rövidebb ideig él. Az én hazám például nem csak Magyarország. Része Innsbruck is, Nyugat-Berlin is, és benne van London, Kalifornia is, de főleg Kalifornia, hisz ott töltöttem a legtöbb időt, nagyjából három évet, és az volt a legnagyobb hatással rám. Az is a nyelvvel kezdődött, az angollal, az amerikai angollal, amely aztán háttérbe szorította a németet, és elvezetett az amerikai irodalomhoz, történelemhez, kultúrához. Ez a kapcsolat olyan szorossá vált, hogy már pár dolgot el is követtem ezen a nyelven, de főként olvasok. Nagyon szeretem Faulkner-t, bár sokszor nem értem, borzasztó szövevényes, nehéz. Annál inkább Steinbeck-et, vagy Hemingway-t. Egyáltalán, a harmincas-negyvenes évek irodalma közel áll hozzám. Igaz, még mindig nem tudom, hogy az *Édentől keletre* miért *Édentől keletre*, és miért nem *Édentől nyugatra*. Tehát összeszedi az ember az életét, a hazáját, ha úgy tetszik. Velem is ez történt. Biztos úgy van ez, hogy bizonyos életszakaszokban bizonyos dolgok dominálnak. Annak idején a német nyelv és kultúra, Európa volt a fő helyen az életemben. Mert ezen keresztül kaptam mindazt, ami el volt előlünk zárva Magyarországon. És az idegen nyelv kívülállás is, elszakadás, távolság is, mert fontos távolról is nézni magunkat, hogy világosabban lássuk, még akkor is, ha ettől közben megváltozunk. Nemrég olvastam valahol, hogy az első világháború egyetlen pozitívuma az volt, hogy nagy, főként paraszti tömegek kerültek el máshova, és ily módon világot láttak. Aki addig alig hagyta el a faluját, de éveket töltött a fronton vagy hadifogságban, az hazajövet már nem az az ember volt, mint aki bevonult.

Az már találkozott más dolgokkal, más nyelvvel, más kultúrával, más szokásokkal is. Az én családomban az angol nyelv egyébként nagyon régen megjelent. Angolul tudott a nagyapám, az apám, és ami a jelent illeti, a felnőtt fiam is tud. Így már több mint száz éve jelen van. Apám nem is tudott jól magyarul, mikor hazakerült Kanadából, és később is, talán azért, hogy ne tudjuk elolvasni, angolul jegyzett be mindent a nap-tárba. Az ilyen ember másképp viszonyul mindenhez. Vagy elmegy onnan, ahol volt, vagy marad, de ez befolyásolja, alakítja az életét. A nagyapám a nagyanyámmal 1905-ben még az ohioi Toledóban lak-tak, két gyerekük született kint, utána hazajöttek. Aztán a húszas évek elején, nem egyszerre, másodszer is kimentek, de már Kanadába. Elő-ször nagyapám, aztán egyik lánya a férjével, és akkor kihozatta nagy-anyámat meg apámat. A másik fia, a nagyobb már kint volt. Én sem mindig egyedül voltam az Egyesült Államokban, harmadszorra ma-gammal vittem az akkor még gyerek első fiamat. Ha ő nincs ott velem, kevésbé sajátítottam volna el a nyelvet. Rengeteget tanultam tőle, mi-közben én is segítettem neki. És nincs vége — egymás közt most is an-golul beszélünk.

Próbáljuk meg áttekin-teni nagy vonalakban az alkotásain keresztül megmutatkozó bel-ső életét is! Hogyan indult a költői életútja?

Héj című, első kötetemnek volt publikációs előzménye. Nem a folyó-iratokban, mert azok az újvidéki *Hídtől* eltekintve nem közöltek. Ha-nem a *Költők egymás közt* című antológiában, amelyben ismert kortárs költők mutattak be fiatal költőket, és engem ott Weöres Sándor patronált. Weöres Sándorral Bata Imre és Barbara Frischmuth révén ismerked-tem meg. Frischmuth osztrák író, és Weöres verseit fordította németre. Jártam hozzájuk. Nagyon szerettem Sándort, akit különben minden-ki Sanyikaként emlegetett, és ő is szeretett engem. Még verseket is írt hozzám, meg rólam, benne vannak a válogatott kötetekben. Tudtam, hogy óriás, és hogy én törpe vagyok hozzá képest. Tulajdonképpen ezért is szakadt meg évekkal később a kapcsolatunk. Én nem tudtam hoz-zászólni bizonyos dolgokhoz. Többnyire zenéről ment a beszélgetés, nagy zeneszerzők jártak hozzá, Durkó Zsolt, Szokolay és hasonló ka-liberek. Ez nekem sok volt. Weöres igen jártas volt a zenében, bár nem érezte velem, hogy én viszont nem. A felesége, Károlyi Amy már nem volt ilyen kíméletes. Mindamellet nagyon kedvesek voltak hoz-zám, aggódtak értem, és törődtek velem, folyton teledugdosták konzervekkel a zsebeimet. Mindig azt hitték, hogy különben éhen halnék. A Kossuth-díjának egy részét is nekem adta. Szétosztotta a díjat öt vagy hat között fiatal költő közt, és én voltam az egyik. Szentjóbý Tamás, Pál Rita szombathelyi költő is kapott a díj összegéből, a többiek nevé-re már nem emlékszem, de csupa olyan ember, akit akkoriban mellőztek, lenyomtak. Ezzel eléggé felbőszítette az elvtársakat. A kötet előzmé-nye ez. Közben díjat kaptam külföldön, de a hatóságok nem adtak szol-gálati útlevelet. Valamiért ehhez az kellett. Azt mondták, menjek tu-ristaként, aztán pedig miután hazajöttem, megszankcionáltak, hogy turistaként díjat vettem át külföldön. Ez 1972-ben történt, a díj pedig a párizsi *Magyar Műhely* Kassák-díja volt. A *Héj*, utólag úgy látom, ke-

resés volt, de tévút, zsákutca. Akkor egészen mást gondoltam a költészetéről, és arról is, hogy én mit szeretnék csinálni. Radikálisan mást akartam. Olyan zártságot képzeltem el, amelyben nincs a versnek konkrét tárgya, hanem csupán észleletek rögzítése, leírása, amelyet még címek se nagyon választanak el egymástól. Rövid, tömör, lehet tizenkét sor, öt sor, de akár egy is, és az életrajzi, a személyes is csak nagyon áttételesen van jelen. Úgy képzeltem, hogy a versben nincs helye egy az egyben annak, hogy velem mi is történik. Ennek ellenére belopta magát, ott volt, így például a tüdővérzés, mint fizikai tapasztalás, vagy helyszínre, Szajlára utaló jegyzet alakjában. Az ember ezt utólag látja. Akkoriban a szovjet irodalmi kánon volt a hivatalos, a kötelező. Én ezt abszolút nem tudtam elfogadni, annak ellenére, hogy József Attilán alapult, igen ám, de a meghamisításán. Én ezzel szembe akartam menni, és mindazzal, ami belőle következett, tehát mondjuk Nagy Lászlóval, vagy Juhász Ferencsel, de főként az epigonokkal, Benjámin Lászlóval, Garai Gáborral, Váci Mihállyal. Szocialista irodalom, költészet mint doktrína, én ezt nem így képzeltem el. De az is tévedés volt, ahogy én elképzeltem, mert egy idő után folytathatatlaná vált, amit csináltam. Abba is hagytam — nevezzük így — a zártságot. És amit újrazedtem, az egészen más volt. Nyitott, szinte mindent befogadó, és az én, a valóság kevésbé áttételesen jelent meg benne. Szemben álltam a társadalmi renddel, de politikai verseket továbbra sem írtam, mert passzív ellenálló voltam, és alkatomtól is idegen lett volna. Petriétől, aki később már szinte programköltészetet művelt, nem volt az. Én megmaradtam az esztétikum területén, de mint ember, mint állampolgár szenvedtem az égéstől, és időnként elmenekültem az országból.

Ez az időszak a disszidálási kísérletei kora, 1972, 1976, 1988 kivilről ugyanazon menekülő mozdulat különböző verzióinak tűnnek. Végül, bár nem így ment el, 1988-ban negyvenöt évesen Nyugat-Berlinből érkezik végleg haza. Mi motíválta Önt akkoriban?

Először annak végiggondolása, amiben élek, aztán pedig az, hogy nem tanultam a tévedéseimből. Amikor visszajöttem első, 1972-es disszidálásomból, akkor tiltólistára tettem, ami inkább nevetséges volt, hiszen a folyóiratok amúgy sem közöltek. Mikor második, 1976-os elmenésem után is itthon kötöttem ki, kirúgtak a Közgázról, ahol Illyés Ika, Illyés Gyula lányának a közbenjárására nyelvtanári állást kaptam végre, és megmondták, hogy ezentúl esetleg csak középiskolában taníthatok. Akkor megint elkezdtem ész nélkül magánórákat adni, és megírtam az *Egy földterület növénytakarójának változását*, azután a *Hopik könyvét*, és egy magánéleti válság kirobbanása után az 1972. szeptembert. Az 1972. szeptember, amely 1988-ban jelent meg, számvető könyv, a szerelem, a szerelmi csalódás, főleg a házasság könyve. A család került közép-re az életemben, a nő, a gyerek. Lehet, hogy e mögött az is van, hogy az én családom nem olyan volt, mint amilyennek szerettem volna, nem azt kaptam otthon, amire szükségem lett volna, nem tudom. Hogy kudarcom hogyan függ össze a sikertelenséggel, a társadalommal, az elmenésekkel, annak megint nem vagyok megmondhatója. Az, amit én akartam, vagy csináltam volna, az nem kellett. És egzisztenciálisan sem tudtam megkapaszkodni. Akkoriban mindenkit figyeltek, engem is. 1972 után mindjárt megint el akartam menni. Magyar építőipari cégek

dolgoztak Nyugat-Németországban, és jelentkeztem segédmunkásnak az egyiknél. Még mielőtt felvettek volna, beidéztek a rendőrségre, és közölték velem, hogy nem mehetek, mert rossz fényt vetnék a Népköztársaságra. Elmenni aztán utoljára 1988-ban mentem el. Annak ellenére, hogy már akkor rendezett körülmények között éltem, és közben a diktatúra is jelentősen puhult. De akkor már nem magam, hanem a fiam miatt, akivel együtt voltunk Amerikában. Nem akartam, hogy itt nőjön fel, hogy elszenvedje azt, amit az apja. És a visszakozás oka is más volt, a rendszerváltozás.

Az 1972. szeptember című kötete után 1998-ban jelenik meg a Halászóember. Ebben az amúgy mozgalmas tíz évben megérik valami, mintha arcot és pontos időt akarna adni a dolgoknak, személyeknek, mintha odafordult volna azok felé, akiknek, aminek mindent, az életét köszönheti. Én magam huszonévesen a Szajla ciklust olvasva éreztem azt, hogy ez itt most nagyon közel van.

Igen, a *Halászóember* más lett. Oda kell állni valami mellé, mert a nélkül nincsen semmi. Nincs művészet elkötelezettség nélkül. Én ezt tanultam Steinbecktől, Hemingwaytól. Először őket olvasva értettem ezt meg, pedig hát tudhattam volna Móricztól is, mert ő is ott volt. A *Halászóember* ennek jegyében született. Persze nem úgy van, hogy az ember ezt elgondolja, rájön és csinálja, hanem ez egy spontán folyamat. Mentem feléje anélkül, hogy tudtam volna róla, és egyszer csak ott voltam, mihelyt felfedeztem, megtaláltam a magam háttérvalóságát, a parasztságot, a paraszti világot, amelyből apai nagyapám kiszakította magát. A *hopik könyvével*, a pueblo indián földművesekkel kezdődött, és a *Halászóemberrel* teljesedett ki. Mert addig az, hogy paraszti származású vagyok, hogy Szajlán születtem és nőttem fel, elvont dolog volt, távoli valami, annál is inkább, mert mindig azt hallottam, olvastam, hogy nem fontos az életrajz, a személyes élet, pedig ez nem igaz! Minden az életünkből jön, vagy azon keresztül. Ha nem így volna, esélyünk sem lenne a hiteles ábrázolásra, megjelenítésre. Aligha tudtam volna e nélkül, teszem azt, megírni az *Ondrok gödrében*, hogy a regény főalakjának öccse hogyan hal meg tüdővérzésben. Tüdőbajos voltam, volt tüdővérzésem, volt némi fogalmam róla. Vagy hogyan tudnám másként, hogy milyen külföldön élni, idegen környezetben, milyen küzdelmes, megpróbáló, mennyi fájdalommal jár, ha a tetejébe még belátható időn belül vagy soha többé nem jöhetünk vissza, ami viszont a *Kaliforniai fürj*höz kellett. Arra, persze, hogy megtapasztaljam, hogy milyen, hogy esetleg nem akkor jövök vissza, amikor akarok, vagy soha többé, már nem volt feltétlenül szükség. Kivándorló hőseim és eleim, akikről mintáztam vagy mintázni véltem őket, nem politikai okokból mennek el, és még csak nem is igazi kivándorlók, mert nincs szándékukban kint letelepedni. Munkát vállalni hagyják el a hazát, pénzt keresni, pénzt gyűjteni, hogy aztán visszajöve javítsanak a helyzetükön, valóra váltsák álmaikat. Ma az ilyeneket vendégmunkásoknak hívják. Aztán úgy döntenek, hogy mégis kint maradnak, és ezzel a kezemre játszottak, mert ezt a többletkeresztetet is be tudtam építeni a regénybe.

1998-ban Ön 56 éves. A Halászóemberben érnek be a dolgok — a Válogatott költemé-

Hát ezt Ön mondja. Mindenesetre a *Halászóembernek* meglepő sikere volt akkor, háromszor is megjelent. Engem az lepett meg leginkább, hogy olyan emberek reagálnak rá, akik nemcsak hogy verset nem olvasnak, de talán semmit se, irodalmat semmiképpen. Sokan megke-

nyek (2000), A megfelelő nap (2002) erős lírai erőt mutat, ugyanakkor az Egy hegy megy (2006), az Ondrok gödre (2007), vagy a Kaliforniai fűrj (2012) minőségi prózai szerkezetek — mintha megtalálta volna a hangját...

Kik azok, akik segítik abban, hogy otthon legyen az irodalomban?

restek, eljöttek hozzám, vagy levelet írtak. A kéziratot először a Magvetőhöz vittem, de nem kellett. Akkor mondta valaki, hogy írjak Csordás Gábornak Pécsre. Írtam, neki kellett, így jelent meg a Jelenkornál. Írtam már prózát előbb is, de nem regényt, még csak nem is novellát. Az *Ondrok gödre* egy hosszadalmas história, mert nagyon sokáig foglalkoztatott előtte az úgynevezett kivándorlás, amely ugyan nem ennek tárgya, de ezzel készítettem elő. Legalább harminc évig kísértett, és soha nem gondoltam volna, hogy ezt én valaha megpróbálom megírni. Úgy véltem, hogy a regényíró egy másik emberfajta, rendkívüli memóriája van, rengeteg tény, adatot képes fejben tartani, kiváló bölcselő, okos, analitikus, nagy elme és óriási munkabírású. Én magamat nem ilyennek ismertem. Azonkívül úgy tanultam, hogy novellákkal kezdi, azután sok tapasztalatra tesz szert, megöregszik, és amikor megöregedett, akkor megérett a regényre és regényt ír. Az *Egy hegy megy* darabjai egyértelműen rólam, meg Szajla jelenéről szólnak. Az *Ondrok gödre* nem, az a múlt, ami a falu, az élet a tizenkilencedik században volt. Az *Egy hegy megy* mini-esszéik sora. Ilyenfajta kisprózát írtam már előtte is, *Kedves John. Levelek Kaliforniába* címmel jelent meg 1995-ben. 1985–86-os amerikai tartózkodásunk itthon született naplója. Kettévágta a rendszerváltozás, mert bizonyos dolgokat előbb még nem lehetett leírni, azután meg le lehetett. Annak a traumának is kifejeződése, amelyet az 1990-es hazatérés jelentett; trauma, mert már akkor lehetett látni, hogy itt nem egészen az lesz, amiben reménykedtünk.

Nem hiszem, hogy otthon lennék benne. Ahhoz túl amatőr vagy szkeptikus vagyok. Nagyon szeretem azokat, akik legalább olyan jók, mint Kosztolányi, de a dolog természetéből adódóan még a köztudatban sincsenek: így Kuncz Aladárt, Laczkó Gézát, Petelei Istvánt, Gozsdu Eleket, Lovik Károlyt. Laczkót pár éve fedeztem fel, fantasztikus novellái vannak. És persze mindennapi kenyerem Móricz, Tömörkény, Móra, de amikor még csak verset írtam, nem nagyon olvastam prózát, főként nem őket. Külföldiek, az amerikaiak közül Charles Olson, Frank O'Hara, Robert Frost, és Frank Morris, akit a *Kaliforniai fűrj* egyik hőse is olvas. Németek közül Goethe, Hölderlin, és a német realisták, Theodor Storm, Fontane. Az utóbbi annál is inkább, mert elég vénen kezdett el írni, ahogy magam is, és bátorítás volt számomra, hogy akkor már elmúlt hatvan éves. Traklért rajongtam valaha. A nagy oroszokat, Tolsztojt, Turgenyevet érett fejjel fedeztem fel, a klasszikus franciákat, Maupassant-t, Balzacot, Stendhált úgyszintén. Ady nincs ínyemre, úgy vagyok vele, mint Kosztolányi volt, aki valami olyasmit mondott, hogy mindössze tizenöt jó verse van. Babits túl ünnepélyes. József Attilát szerettem, de a marxizmusa elidegenített tőle. Nagy Lajos nagyon jó. Pap Károly hallgató koromban annyira megfogott, hogy a *Megszabadítottál a haláltól* hangosan olvastam fel magamnak, de ma már úgy érzem, modoros. Az ember nem mindig igazságos, változó, hogy kit szeret, attól is függ, hogy ki illik bele az életébe, ki, mi erősíti meg abban, amit éppen csinál.